

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРІГАЮЧІ ТЕХНОЛОГІЇ І СУЧАСНА СИСТЕМА ОСВІТИ

У статті визначено поняття "здоров'язберігаючі освітні технології"; розглянуто здоров'язберігаюче освітнє середовище як елемент роботи по збереженню і зміцненню здоров'я учнів; розкрито медичні технології профілактичної роботи, що проводиться в освітніх установах; визначено та охарактеризовано завдання здоров'язбереження в освітньому процесі, які можуть розглядатися в двох варіантах – завдання-мінімум і завдання-оптимум.

Ключові слова: здоров'язберігаючі освітні технології, сучасна система освіти, учні, педагоги, медичний підхід до здоров'язбереження.

Постановка проблеми

В умовах, коли освіта стала загальною, а професія вчителя масовою, сподіватися на індивідуальну майстерність педагога стає все важчим. Ще Я.А. Коменський прагнув знайти такий загальний порядок навчання, при якому воно здійснювалося б за єдиними законами людини і природи. Тоді навчання не зажадало б нічого іншого, окрім майстерного розподілу часу, предметів і методу. Про актуальність такого підходу до освіти – технологічного – можна судити по тій увазі, з якою методисти, педагоги звертаються до нових для них понять, – педагогічні технології, технології навчання, освітні технології (*an educational technology*). В Україні розв'язання формування здорового способу життя здебільшого покладається на державні установи, насамперед – загальноосвітні навчальні заклади. Проте сучасна школа не завжди спроможна ефективно здійснювати процес формування навичок здорового способу життя у молодіжному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Проблеми здоров'язберігаючих технологій досліджували вітчизняні та зарубіжні науковці: С. Алещенко, Л. Гривняк, К. Даене, С. Іванкова, Л. Логінова. Найбільш вагомими є роботи Н. Смирнова щодо здоров'язберігаючих технологій та психології здоров'я в школі.

Мета статті. Проаналізувати основні аспекти здоров'язберігаючих освітніх технологій в сучасній системі освіти.

Виклад основного матеріалу

Визначити поняття "здоров'язберігаючі освітні технології" представляється коректним, виходячи з "родового" поняття "Освітні технології". Якщо останні відповідають на питання "як учити?" (В.В. Гузеєв, 2000), то логічно виявиться відповідь: так, щоб не завдавати шкоди здоров'ю суб'єктів освітнього процесу – учнів і педагогів. Тоді і інші особливості технології від методики – відтворюваність, стійкість результатів, відсутність багатьох "якщо" (якщо талановитий вчитель, талановиті діти, багата школа) відображають пріоритет принципу "Не нашкодь!". Технологія проектується виходячи з конкретних умов і орієнтуючись на заданий, а не передбачуваний результат. Тому проектування здоров'язберігаючого освітнього середовища ми розглядаємо як найважливіший елемент роботи по збереженню і зміцненню здоров'я учнів.

Для більш повного розкриття проблеми здоров'язберігаючих освітніх технологій маємо охарактеризувати основні ризики для здоров'я у молодому віці: *вживання алкоголю та наркотиків*. Вживання алкоголю підлітками – одна з найгостріших проблем громадського здоров'я. Крім того, у багатьох країнах Європи молоді люди нині мають доступ до широкого кола речовин, що вживаються найчастіше у поєднанні з алкоголем [6; 7]; *вживання наркотиків*. Молоді люди чоловічої статі раніше пробують наркотики, ніж жінки, а найбільш ризиковим щодо експериментування як з алкоголем, так і наркотиками є вік від 12 до 18 років [3, с. 100]; *тютюнопаління та його наслідки* [3, с. 103]; *малорухолий образ життя, пов'язаний з комп'ютеризацією; надмірна вага та ожиріння* [3, с. 118]; *репродуктивне здоров'я та фактори, що його зумовлюють; смертність у молодому віці*.

У вирішенні проблеми збереження здоров'я учнів загальноосвітніх навчальних закладів важливе значення має взаємодія школи та громадських організацій породжує соціальне партнерство школи, як представниці державного сектору і громадських організацій – громадського сектору. Партнерство – це спільна діяльність декількох сторін, своєрідна колективна робота. В ідеальному партнерстві партнери навчаються один у одного та впливають один на одного [4, с. 7]. Взаємодоповнюваність школи та громадських організацій, які діють на спільній території, визнають свободу вибору, унікальність і впливовість один одного [2, с. 232]. Головною особливістю соціального партнерства визначаються зміни,

що призводять до покращення ситуації (в даному разі здоровий спосіб життя як одна з пріоритетних цінностей) в інтересах дітей та молоді.

Важливими ознаками соціального партнерства визначають: обмін інформацією та досвідом (партнери мають постійно спілкуватися та обмінюватися інформацією. Цей процес є передумовою визначення спільних цілей, цінностей та повноважень); поділ повноважень, відповідальності та управлінських функцій між сторонами; спільне надання ресурсів (часу, коштів, інформації). Без цієї складової соціальне партнерство школи та громадських організацій перетвориться на "дискусійний клуб" і не приведе до вирішення проблеми; спільне вирішення проблемних ситуацій; наявність взаємної вигоди [1, с. 6-7].

Термін "здоров'язберігаючі освітні технології" (далі – ЗОТ) можна розглядати і як якісну характеристику будь-якої освітньої технології, її "сертифікат безпеки для здоров'я", і як сукупність тих принципів, прийомів, методів педагогічної роботи, які, доповнюючи традиційні технології навчання і виховання, наділяють їх ознакою здоров'язбереження.

Близькими до ЗОТ є медичні технології профілактичної роботи, що проводиться в освітніх установах. Прикладами такої роботи служить вакцинація учнів, контроль за термінами щеплень. Ця діяльність також направлена на збереження здоров'я школярів, профілактику інфекційних і інших захворювань, але вже не за допомогою освітніх технологій.

Існує немало можливостей конструктивної взаємодії педагогів і медиків в їх спільній роботі по збереженню і зміцненню здоров'я учнів. Так, в прикладі з реалізацією медичних заходів щодо вакцинації, педагогічний колектив школи може забезпечити педагогічний для психологотипу супровід цих, не найулюбленіших дітьми, процедур. Відомо, що ефект для здоров'я будь-якої медичної маніпуляції неабиякою мірою визначається відношенням до неї пацієнта, його очікуваннями. Дослідження показують, що кількість ускладнень, гіперреакцій на введення вакцини можна значно скоротити, якщо заздалегідь сформувати у дітей необхідну установку.

Медичний підхід до здоров'язбереження, що реалізується в рамках профілактичного напрямку, від педагогічного для психологотипу відрізняється не лише методами і професійною підготовкою фахівців, але і тим, що звільняє людину від відповідальності за своє здоров'я, передаючи цю відповідальність лікареві, медицині. Протилежний підхід полягає в мобілізації відчуття відповідальності людини за своє здоров'я, вихованні постійної потреби піклуватися про нього (а значить – і про здоров'я інших людей). Формування в учнів відповідальності, у тому числі і за своє здоров'я, – виховний процес, який слід розглядати як одне з найважливіших завдань установ освіти.

Але перед людиною, яка усвідомила відповідальність за власне здоров'я, відчула потребу піклуватися про нього, встає питання про те, як це грамотно робити. Адже займатися зміцненням здоров'я непридатними засобами – "собі дорожче". Що коштує, наприклад, велика частина програм по скиданню зайвої ваги! Відносно здоров'я повною мірою справедлива істина: "Краще не робити ніяк, ніж робити неправильно!" Але як правильно? І тут естафета технологій здоров'язбереження передається від виховних програм – навчальним (health education). Навчити дитину, молоду людину загальним принципам, сучасним системам і методам охорони і зміцнення здоров'я, безумовно, – завдання освітніх установ. А вже за консультаціями з приватних питань, за коректуванням оздоровчої програми з врахуванням індивідуальних особливостей, з метою відновлення здоров'я людини, що похитнулося, може звернутися до медика (фізіолога, психолога), фахівця з питань здоров'я [5, с. 18].

Таким чином, сучасний рівень цивілізації і культури висуває в число найважливіших для людини пріоритетів завдання самому навчитися не хворіти, бути здоровим. Для системи освіти це завдання трансформується в імператив використовувати для досягнення цієї мети ті технології, якими якраз і володіє педагог, психолог.

Постановка завдання здоров'язбереження в освітньому процесі може розглядатися в двох варіантах – завдання-мінімум і завдання-оптимум. Завдання-мінімум відповідає фундаментальному принципу медицини і педагогіки: "Не нашкодь!". Реалізація її робочої програми включає виявлення і каталогізацію чинників, що надають або потенційно здатних надати шкідливу (патогенну) дію на організм учня, – його фізичне, психічне (психологічне), репродуктивне, моральне здоров'я, і, надалі, усунення самих цих чинників або пом'якшення їх дії на учнів і педагогів. Відповідно, самі патогенні (або умовно патогенні) чинники, пов'язані з школою, освітнім процесом, можуть бути розділені на три групи: що стосуються гігієнічних умов освітнього процесу (гігієнічні), обумовлені організацією навчання (організаційно-педагогічні) і пов'язані безпосередньо з роботою вчителів, адміністрації, співробітників освітньої установи (педагогічні для психологотипу чинники) [5, с. 19].

Таким чином, рішення завдання-мінімум з використанням здоров'язберігаючих освітніх технологій полягає в забезпеченні таких умов навчання, виховання, розвитку, які не надають негативної дії на здоров'я всіх суб'єктів освітнього процесу. Це завдання аналогічне концепції охорони праці школяра. У традиційному розумінні, що склався в нашій країні ще в радянський час, охорона праці – це попередження травматизму і інших вочевидь шкідливих дій на здоров'ї виробничника. "Виробництво" школяра – його парта, клас, діяльність – навчання. Завдання керівництва управління освіти, директори

школи, вчителі – по можливості захистити тіло і психіку дитяти в школі від дії як вочевидь травмуючих чинників, так і тих, ефект яких виявляється поступово, шляхом кумуляції.

Як ми вже говорили, на практиці виділяється 3 джерела загроз для здоров'я учнів і педагогів:

- 1) гігієнічні чинники;
- 2) організаційно-педагогічні чинники;

3) педагогічні для психологотипу чинники. ЗОТ в першу чергу стосується третьої групи чинників, що висуває на перший план завдання формування відповідної компетенції у всіх працівників освітніх установ.

Але розгляд здоров'язберігаючих технологій лише як характеристики роботи вчителя було б методологічною помилкою. Дуже тісний взаємозв'язок всіх вищезгаданих чинників, особливо відносно ефекту, що досягається. Крім того, до трьох загальноприйнятих чинників загрози для здоров'я учнів, ми схильні віднести і неграмотність в питаннях здоров'я: не менше половини проблем із здоров'ям ми створюємо собі самі. А це також освітня проблема. Таким чином, ЗОТ можна розглядати як альтернативу загрозам здоров'ю, пов'язаних з освітнім процесом.

Критерієм здоров'язберігаючих якостей освітніх технологій при вирішенні з їх допомогою завдань захисту від патогенних чинників буде наявність або відсутність погіршення здоров'я учнів і педагогів, що знаходиться в очевидному зв'язку з дією таких чинників. Це узгоджується з практикою роботи системи охорони (звертатися до лікарів треба лише коли захворієш) здоров'я, що склалася у нас, але вступає в протиріччя з принципами профілактичної медицини і концепцією здоров'я, прийнятої Всесвітньою організацією охорони здоров'я, згідно якої здоров'я – не лише відсутність хвороби, але і стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя [5, с. 21]. Якщо обмежувати роботу школи у сфері охорони здоров'я лише завданням-мінімум – захистом учня від шкідливих дій – те лише невелика частина освітнього потенціалу школи виявиться задіяною на користь здоров'я учнів. Такий підхід, на наш погляд, не відповідає стратегічним принципам здоров'язбереження і не наводить до досягнення цілей системи освіти. Адже виходить, що доки дитина в школі, про неї піклуються, за порогом же школи освітня установа знімає з себе всяку відповідальність за здоров'я, життя і майбутнє свого вихованця. Зусилля в цій сфері не можуть обмежуватися лише фільтрацією дій, безпосередньо пов'язаних з освітнім процесом, роллю щита від них. В школи досить ресурсів для допомоги своїм вихованцям в збереженні здоров'я, як в період навчання, так і після закінчення школи. Це і навчально-виховні програми, і позакласна робота, і дія через батьків учнів. Сприяння процесам формування адаптаційних ресурсів дитини, можливостей протистояти патогенній дії довкілля – як природної, так і соціальної – найважливіше стратегічне завдання, що вирішується доступними освітніми установами засобами – навчанням, вихованням, сприянням розвитку.

Відповідно до цього і розуміння ЗОТ представляється більшості науковців як завдання-оптимум, що включає рішення завдання-мінімум, а також формування в учнів фізичного, психічного, духовно-етичного здоров'я, виховання у них культури здоров'я, дієвої мотивації на ведення здорового способу життя. Тоді правильнішим представляється визначення здоров'язберігаючих освітніх технологій як сукупності всіх використовуваних в освітньому процесі прийомів, методів, технологій, що не лише оберігають здоров'я учнів і педагогів від несприятливої дії чинників освітнього середовища, але і сприяють вихованню в учнів культури здоров'я.

"Родова" ознака ЗОТ, як і всіх освітніх технологій, визначається навчально-виховним процесом, виконуючим роль методологічної основи, до якої адресуються всі конкретні технології, прийоми і методи. Тому і зіставлення умов організації освітнього процесу (усунення шкідливих дій, досягнення максимальної працездатності без збитку для здоров'я), у зв'язку з питаннями здоров'я, вельми умовно.

Останнє принципово важливе, бо завдання школи полягає не лише в тому, аби зберегти здоров'я учнів на період навчання, але і в тому, аби підготувати їх до подальшого успішного і щасливого життя, не досяжного без достатнього рівня здоров'я. Завдання здоров'язберігаючої педагогіки – забезпечити випускникові школи високий рівень реального здоров'я, сформувати культуру здоров'я, тоді атестат про середню освіту буде дійсною путівкою в щасливе самостійне життя, свідцтвом уміння молодої людини піклуватися про своє здоров'я і дбайливо відноситися до здоров'я інших людей.

Висновки

Відтак, можемо констатувати, що головне завдання школи, у тому числі і на дорогах рішення задачі здоров'язбереження, нам бачиться в тому, аби перешкодити розвитку шкідливих для здоров'я учнів тенденцій. Вчителі школи повинні активно пропагувати формування моди на здоров'я, як стратегічного напрямку загальнодержавної політики в області охорони здоров'я і освіти. Певну частину навчального матеріалу, особливо по предметах гуманітарного циклу, можна трансформувати у форми і методи, що зберігають здоров'я учнів. При цьому не лише підвищується ефективність освітнього процесу, інтерес до уроків, але і досягається позитивний результат для здоров'я учнів. Нейтралізація напруги і стресу, емоційна розрядка, підвищення комунікативної компетентності, у тому числі при

вирішенні конфліктів, подолання егоцентричної позиції через ідентифікацію з історичними, літературними або вигаданими героями – ось лише короткий перелік психологічних ефектів, які виникають при таких формах проведення уроків. Використання здоров'язберігаючих технологій при вирішенні саме виховних завдань найбільшою мірою може бути успішно реалізоване саме в цьому просторі.

Використані джерела

1. Алещенко С. Соціальне партнерство: теорія та практика: посіб. для неприбуткових некомерційних організацій / С. Алещенко. – В 2-х ч. – Суми : СОМГО "Матриця", 2004. – Ч. 2. – 44 с.
2. Менеджмент громадських організацій: вибрані питання теорії та практики : навч. посіб. / [А. Ю. Жулавський, О. Г. Дегтяренко, Є. В. Кірсанова та ін.]. – Донецьк : ТОВ "Цифрова типографія", 2007. – 262 с.
3. Молодь та молодіжна політика в Україні : соціально-демографічні аспекти / за ред. Е. М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2010. – 248 с.
4. Партнерство органів влади та недержавних організацій / Даєне К., Гривняк Л., Логінова Л., Іванкова С. – К. : [б. в.], 2004. – 76 с.
5. Смирнов Н. К. Здоровьесберегающие образовательные технологии в современной школе / Н.К. Смирнов. – М. : АПК и ПРО, 2002. – 121 с.
6. Соціально-демографічне обстеження "Молодь України, 2010" // Вживання молоддю алкогольних напоїв принаймні один раз у житті. – К., 2010.
7. U.S. Department of Health and Human Services. The Surgeon General's Call to Action to Prevent and Reduce Underage Drinking. Rockville, MD: U.S. Department of Health and Human Services; 2007. Available at <http://www.surgeongeneral.gov/topics/underagedrinking/>. Accessed March 28, 2008.

Boyko T.

TECHNOLOGIES OF MAINTAINANCE OF HEALTH AND MODERN SYSTEM OF EDUCATION

In the article certainly concept "educational technologies of maintainance of health"; an educational environment as element of work is considered on a maintainance and strengthening of health of students; medical technologies of prophylactic work which is conducted in educational establishments are exposed; certainly and the task of maintainance of health is described in an educational process, which can be examined in two variants is a task-minimum and task-optimum.

Key words: *educational technologies, modern system of education, students, teachers, medical going, are near the maintainance of health.*

Стаття надійшла до редакції 12.03.13